

УДК 371.14

Василь Васильович Ягупов,
доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту ПТО НАПН України

МЕТОДОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ВИДІВ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

В статті проаналізовано основні методологічні вимоги компетентного підходу в професійному освітньому процесі, особливу увагу приділено вимогам цього підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців. Виділено основні види компетентності: ключові, професійні та спеціальні.

Ключові слова: методологія; компетентність; професійна компетентність; види компетентності; випускник.

V.V. Yagupov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Leading Scientific Fellow of the Professional Technical Education Institute, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

METHODOLOGY OF THE DEFINITION OF THE MAIN TYPES OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE PROFESSIONAL-TECHNICAL EDUCATION GRADUATE

The article analyzes the main methodological requirements of the competence approach in professional education. It particularly focuses on the requirement of this approach to the professional training of the would-be specialists. It identifies the main types of competence – key, professional and special.

Key words: methodology; competence; professional competence; types of competence; graduate.

Компетентність – це, на нашу думку, підготовленість (теоретична та практична), здатність (інтелектуальна, діяльнісна та суб'єкта) і готовність (професійна, особистісна, психологічна тощо) особи, як суб'єкта діяльності, до певного виду діяльності. У цьому визначенні ми бачимо її багатозначність, що дійсно так, оскільки існують різні види компетентності. **Провідні її характеристики:** багатогранність; багатокомпонентність; надпредметність і міждисциплінарність; різнофункціональність; багатовимірність; суб'єктність.

На основі узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, аналізу педагогічної практики, можна зауважити, що існують найрізноманітніші види компетентностей: економічній; комунікативній; повсякденного життя; правовій;

організаційній; технологічній; екологічній тощо [6, с. 37-38].

Нами на основі врахування провідних видів діяльності особи протягом життя та її професійної діяльності, а також беручи під увагу мінімальну кількість теоретичних і практичних знань, навичок, умінь, здатностей, певних особистісних та інших якостей, необхідних для соціального, професійного та фахового буття особи, **компетентність класифіковано на три види:**

1. **Ключові компетентності** – необхідні для буття особи в соціумі, набуття нею освіти та активної діяльності в суспільстві як соціальному суб'єктові. Ми їх визначаємо як базові, оскільки вони забезпечують, з одного боку, соціальну суб'єктність особи, а з іншого – опанування та реалізацію інших видів компетентності особи як суб'єкта професійної діяльності. Наприклад, польські науковці виокремлюють п'ять ключових компетентностей особи – навчальну, комунікативну, соціальну, діяльнісну та комп'ютерну [15, с. 191-192], а російські – здоров'язбереження, саморозвитку, інтеграції знань, соціальної взаємодії, спілкування, рішення задач, предметно-діяльнісну, інформаційно-технологічну [3]. Дійсно, без їх сформованості складно наголошувати про повноцінне функціонування особи в суспільстві, успішне опанування нею певною професією і фахом, а також про ефективну професійну діяльність. Але їх перелік слід уточнити.

2. **Професійні компетентності** – необхідні для професійного буття особи як професійному суб'єктові. Їх багато, оскільки скільки напрямів підготовки спеціалістів у державі, стільки їх. Наприклад І. Гушлевська наголошує, що поняття «професійна компетентність» фахівця є одним з найуживаніших нових понять, що з'явилися в педагогічній науці та освітній практиці нашої країни в останнє десятиріччя [2, с. 22].

На думку польського науковця В. Фурманека, компетентною є та особа, яка до певних видів діяльності має відповідну підготовку [13, с. 14], а професійно компетентною – така особа, яка має відповідну професійну підготовку [14, с. 184].

Дійсно, *професійна компетентність будь-якого фахівця* є складним інтегральним психологічним, професійним, фаховим і суб'єктним утворенням, який формується в процесі набуття професійної освіти, актуалізується, розвивається і вдосконалюється у процесі практичної професійної діяльності як її суб'єкта, а ефективність її здійснення суттєво залежить від теоретичної, практичної та психологічної видів його підготовленості до неї, здатності та готовності до її здійснення, суб'єктних, професійно важливих та індивідуально-психічних якостей фахівця, сприйняття ним цілей, цінностей, змісту, результатів та особливостей цієї діяльності.

Таке розуміння смислового поля цього поняття дає нам можливість обґрунтувати **провідний методологічний підхід до визначення компетентності будь-якого випускника професійного навчального закладу**, який враховує різні аспекти його майбутньої діяльності:

– *когнітивний*, тобто необхідність набуття певної сукупності теоретичних і практичних знань, на основі яких, з одного боку, відбувається формування праксеологічної основи професійної діяльності, а з іншого – практичного мислення як фахівця;

– *професійний* – це сукупність професійних ідеалів, цінностей, настанов, мотивів і професійно важливих якостей, яка необхідна для професійної діяльності особи як професіоналу,

– *фаховий* – це сукупність фахових ідеалів, цінностей, настанов, мотивів і спеціальних якостей, яка необхідна для фахової діяльності;

– *праксеологічний* – це сукупність професійних практичних навичок, умінь і здатностей, необхідної для професійної діяльності,

– *суб'єктний* – це інтегральний, оскільки, з одного боку, він об'єднує всі вищевикладені аспекти в унікальне єдине ціле, яке характерне тільки для конкретної особи та конкретному фахівцю, а з іншого – від його сформованості залежить актуалізація інших – інтелектуального, діяльнісного, професійного та фахового, професійне становлення і відбуття особи як професіонала та фахівця.

Вони взаємодоповнюють один одного, сприяють їх комплексному і системному прояву, при необхідності можуть компенсувати недостатню сформованість певних показників професійної компетентності фахівця. При недостатній сформованості певного із них він неспроможний досягати основної мети своєї професійної діяльності, системно і комплексно реалізувати основні свої посадові компетенції. Але вирішальним є, на наше тверде переконання, суб'єктний компонент, який здатний декомпенсувати певні недоліки окремих компонентів професійної компетентності.

Характерними ознаками професійної компетентності випускника системи ПТО є такі характеристики:

1) багатofункціональність (оволодіння професійною компетентністю дозволяє розв'язувати різноманітні проблеми як в професійній діяльності, так і в повсякденному житті);

2) належність до метаосвітньої галузі (професійна компетентність є надпредметною та міждисциплінарною і може реалізуватися в різних ситуаціях, тобто як у професійній діяльності, так і, наприклад, у певній творчій діяльності);

3) інтелектоємність (професійна компетентність передбачає наявність загального, професійного та фахового видів інтелекту, абстрактного та практичного мислення, професійної саморефлексії та самоідентифікації випускника з конкретною професійною діяльністю, об'єктивного самооцінювання себе у цій діяльності тощо);

4) багатомірність (професійна компетентність включає різноманітні розумові процеси та явища: аналітичні, синтетичні, просторові, комунікативні, діяльнісні, суб'єктні, “ноу-хау”, дуже часто і здоровий глузд, професійні відчуття тощо).

Основними компонентами професійної компетентності випускника професійно-технічного навчального закладу є, як правило, такі:

– *професійна позиція професіонала та фахівця* – система сформованих настанов, ціннісних орієнтацій, мотиваційних ставлень, суб'єктивних оцінок внутрішнього та оточуючого досвіду, реальності і перспектив, а також власні домагання фахівця, які визначають характер його діяльності, поведінки, спілкування, місце і роль у професійній діяльності і повсякденному житті; це ціннісно-мотиваційний компонент професійної діяльності;

– *система професійних теоретичних і практичних знань* – це системне психічне утворення, яке формує загальний і професійний інтелект, забезпечує теоретичну загальнонаукову, професійну та фахову підготовленість фахівця до професійної діяльності, тобто – це когнітивний компонент професійної діяльності;

– *система практичних навичок, умінь і здатностей* – це психічне утворення, яке формує практичну підготовленість фахівця до професійної діяльності, тобто – це праксеологічний компонент професійної діяльності;

– *професійно важливі якості* – стійке поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки фахівця, які зумовлюють неповторність та індивідуальний стиль його професійної діяльності;

– *професійна суб'єктність фахівця* – інтегральний компонент професійної компетентності, основними показниками якого є професійна свідомість і самосвідомість, професійна рефлексія та саморефлексія, професійна «Я»-концепція; це суб'єктний компонент.

Т.І. Шамова основними видами професійної компетентності вважає спеціальну (пов'язана з безпосередньою управлінською діяльністю), соціальну (реалізується у вмінні співробітничати, організовувати спільну діяльність колективу на досягнення цілей, брати на себе відповідальність за спільні результати) та особистісну (здатність до саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, прагнення до постійного підвищення своєї освітньої компетентності) види компетентності, вміння організувати свою працю та оволодіння лідерськими якостями в сукупності з харизмою [11]. Спеціальну компетентність ми визначаємо як фахову.

В.І. Свистун і *В.В. Ягунов* під професійною компетентністю розуміють системне інтегральне явище щодо суб'єкта професійної діяльності, що включає не тільки його професійні та фахові знання, навички, вміння, професійно важливі якості, професійний і фаховий досвід, які забезпечують успішне реалізацію посадових компетенцій, але і мотиваційну готовність і позитивне ставлення до цілей, завдань, змісту, методик, технологій, засобів і результатів своєї професійної діяльності [12, с. 3-8].

Отже, узагальнена типова *структура професійної компетентності випускника професійно-технічного навчального закладу* має, на нашу думку, такі складові: ціннісно-мотиваційну; загальнопрофесійну; фахову; праксеологічну чи операційно-діяльнісну; професійно важливі якості та ставлення; функціональну; суб'єктну (аутопсихологічну).

Серед цих складових найбільш дискусійними є фахова і суб'єктна складові професійної компетентності.

3. *Фахова компетентність* необхідна для фахового буття особи як фаховому суб'єктові. Як відомо, термін “професія” диференціюється з близькими за змістом поняттями “спеціальність”, “фах”. Наприклад, поняття “спеціальність” за “Словником іншомовних слів” – це 1) галузь виробництва, науки, техніки, мистецтва як сфера чиеї-небудь діяльності, роботи або навчання. 2) фах, професія” [9, с.852].

Спеціальність конкретизує вузьке і менш стійке коло робіт у межах однієї

базової професії і може поділятися на підтипи, групи споріднених спеціальностей. Український варіант значень понять «професія», «спеціальність» доповнюється близьким терміном «фах». За “Новим тлумачним словником української мови” *«фах – це: 1. Вид заняття, трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і є основним засобом до існування; професія; спеціальність, кваліфікація; будь-який вид занять, що є основним засобом до існування. 2. Основна кваліфікація, спеціальність; справа, заняття, в якому хтось виявляє велике вміння, майстерність, хист»* [5, с. 650].

Ми пропонуємо розуміти ці поняття в такій послідовності: “праця – професія – спеціальність (фах) – фахівець”. *«Фахівець – це той, хто досконало володіє якимсь фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо. 2. Той, хто зробив якість заняття своєю професією»* [5, с. 650].

У психолого-педагогічній літературі поняття “фахова компетентність” практично не застосовується. Лише невелика кількість науковців використовує це поняття в своїх дослідженнях. Наприклад, В.І. Свистун, досліджуючи підготовку майбутніх фахівців аграрної галузі до управлінської діяльності, виокремлює в структурі їх управлінської компетентності фахову компетентність як її компонент [8], А.О. Чемерис обґрунтувала групову фахову компетентність органів державного управління та місцевого самоврядування [10], А.Л. Воєвода – формування фахової компетентності майбутнього учителя математики засобами розвитку пізнавальної активності [1].

Щодо самого поняття «фахова компетентність» мають місце такі трактування:

- підготовленість до виконання трудової діяльності за конкретною спеціалізацією в межах певної спеціальності [8, с. 182].

- набір фахових знань персоналу організації, необхідних для вирішення соціально-економічних, політичних, екологічних, культурологічних, правових та інших проблем у межах поставлених перед організацією цілей [10, с. 18];

- здатність до освітньої діяльності на основі знань, набутих умінь, у відповідності з суспільними вимогами та ціннісними орієнтаціями [4, с. 18];

- системна властивість особистості вчителя, що виявляється у володінні фаховими компетенціями, в умінні застосовувати набуті знання та вміння в професійній діяльності, здатності досягати значимих результатів в організації процесу навчання математики [1].

Фахова компетентність існує у межах певної професії, наприклад, фахівці художніх промислів і ремесел – професія, а «Швачка-вишивальниця», «Кравець-вишивальниця», «Ткач ручного художнього ткацтва» тощо – це фах. Так, згідно зі Положенням про ступеневу професійно-технічну освіту, встановлено три ступені професійно-художньої освіти і відповідно три атестаційні рівні художніх ПТНЗ. Вони забезпечують набуття фаху чи фахової компетентності, що представляє інтегральне фахове утворення фахівця художніх промислів і ремесел, яке характеризує його підготовленість, здатність і готовність до фахової діяльності як її творчого суб’єкта [7].

Провідні характеристики фахової компетентності:

- проявляється в процесі професійної діяльності фахівця, тобто має суб'єктний і діяльнісний характер прояву;
- характеризує міру включення фахівця як суб'єкта професійного буття в професійну та фахову діяльність;
- діяльнісна характеристика фахівця зі конкретної спеціалізації, що демонструє його здатність і готовність працювати на певному рівні;
- здатність фахівця кваліфіковано здійснювати свою фахову діяльність згідно з посадовими компетенціями;
- здатність до здійснення практичної діяльності в типових фахових ситуаціях, а також певний фаховий потенціал, який може бути перенесений на інші професійні сфери;
- має динамічний і постійний характер, тобто має часовий вимір прояву;
- активна суб'єктна позиція, при якій фахівець знає та усвідомлює свої посадові компетенції і здатний усвідомлено їх реалізовувати;
- певна замкнута система, оскільки належить до певного змістовного фахового простору, який торкається конкретного фаху;
- інтегральна якість фахівця, яка проявляється в загальній його здатності здійснювати фахову діяльність і демонструє готовність до них.

Компоненти фахової компетентності, наприклад, фахівця технічного профілю та показники оцінювання її сформованості: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, праксеологічний, професійно важливі якості та суб'єктний.

Список використаних джерел

1. Воєвода А.Л. Формування фахової компетентності майбутніх учителів математики засобами розвитку пізнавальної активності : [текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / А.Л. Воєвода. – Вінниця, 2009. – 20 с.
2. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / І. Гушлевська // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 22–24.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия / И.А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
4. Михаськова М.А. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя музики : Дис. кан. пед. наук – 13.00.02 / М.А. Михаськова. – К., 2007. – 228 с.
5. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Укладачі Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – [Видання друге, виправлене]. – К. : Аконіт. – 2006. – Т. 3: П-Я. – 864 с.
6. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К. : К.І.С., 2003. – С. 13-39.
7. Положення про ступеневу професійно-технічну освіту — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi...
8. Свистун В.І. Підготовка майбутніх фахівців аграрної галузі до

управлінської діяльності : [монографія] / В.І. Свистун. – К. : Науково-методичний центр аграрної освіти, 2006. – 343 с.

9. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень : [текст] / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

10. Чемерис О.С. Теоретичне обґрунтування групової дієвої компетентності органів державного управління та місцевого самоврядування / О.С. Чемерис // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць УАДУ при Президентіві України (Львівський філіал) – Л. : Кальвалія. 2000. – Вип. 4. – С.8–22.

11. Шамова Т.И. Система последипломного образования руководителей образовательных учреждений: Опыт, проблемы, перспективы / Т.И. Шамова // Педагогическое образование и наука: Науч.-метод. журнал. – 2004. – № 3. – С. 3-9.

12. Ягупов В.В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В.В. Ягупов, В.І. Свистун // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – 2007. — Том 71: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 3-8.

13. Furmanek W. Kompetencje – proba okreslenia pojecia / W. Furmanek // Edukacja Ogolnotechniczna. – 1997. – nr. 7. – S. 12-18.

14. Furmanek W. Kompetencje ogolnotechniczne w edukacji wszechszkolnej / W. Furmanek // Edukacja Ogolnotechniczna nauczycieli klas I-III / red. K. Kraszewski. – Rzeszow-Krakow: Wyd. Oświatowe , 1998. – S. 7-21.

15. Matusz M. Kompetencje informacyjne nauczycieli i uczniw / M. Matusz // Edukacja Technika – informatyka – edukacja / pod red. W. Walata. – Rzeszow: Uniwersytet Rzeszowski, 2008. – Tom X. Teoretyczne i praktyczne problemy edukacji informatycznej. – S. 189-200.